

Mýtus marxismu

a velký klam „socialistických“ nálepek

Peter Joseph

Všimli jste si někdy, jak každá seriózní konverzace o ekonomických systémech nakonec narazí na stejnou zeď? Někdo vysloví slovo *socialismus* a polovina místnosti slyší „sovětské gulagy“, zatímco druhá polovina vidí slunce a lízátko.

Není to anomálie. Je to předvídatelný výsledek používání slov, která fungují spíše jako kmenové signály než jako analytické kategorie – termíny tak zahlcené ideologií, historií a propagandou, že již nemohou nést váhu skutečného argumentu (pokud vůbec někdy mohly).

Slova, která způsobují největší škody, jsou jako vždy *socialismus*, *komunismus* a *marxismus* – ne proto, že by popisovala nebezpečné věci, ale proto, že od začátku nikdy nic přesně nepopisovala.

Přesto se s nimi běžně zachází, jako by pojmenovávala konkrétní sociální a ekonomické systémy – institucionální plány srovnatelné s *tržními ekonomikami*, které mají identifikovatelné mechanismy – *soukromé vlastnictví*, *cenové signály*, *konkurenční směnu*, *firmy usilující o zisk* a *monetární účetnictví*, které koordinuje výrobu a distribuci.

Faktem ale je, že tyto pojmy nikdy nezastupovaly institucionální plány. Vznikly jako filozofická kritika existujícího řádu, jako historické teorie, jako aspirační vize. Mnohem jasněji specifikovaly, co je špatné, než co by to mělo nahradit.

A zacházet s nimi jako s *návrhy systémů*, které jsou ekvivalentní jakémukoli fungujícímu ekonomickému modelu je jako zacházet s obžalobou státního zástupce jako s architektonickým plánem nové soudní budovy. Tyto dvě věci nejsou stejného druhu.

Ne, Marx nenapsal návod k obsluze

Předpoklad, na kterém se zakládá většina politických debat, je, že marxistické texty obsahují detailní plán „socialistické“ společnosti. Tento předpoklad se při kontaktu se skutečnou literaturou hroutí do zapomnění.

Marx věnoval drtivou většinu své intelektuální energie analýze *kapitalismu* – jak se získává nadhodnota, jak se formují třídní vztahy, jak se trhy rozšiřují, jak krize vznikají ze systémových rozporů. *Kapitál* – všechny tři jeho svazky – je v podstatě forenzním zkoumáním mechanismů *kapitalismu*. Jen první svazek obsahuje téměř 900 stran podrobné analýzy komoditní formy, pracovního dne a akumulace kapitálu. Neobsahuje však kapitolu o tom, jak provozovat železniční síť, stanovovat cíle zemědělské produkce nebo rozhodovat mezi soupeřícími průmyslovými prioritami.

Bedřich Engels, Marxův nejbližší spolupracovník, byl ohledně této mezery upřímný. V knize *Socialismus: utopický a vědecký* (*Socialism: Utopian and Scientific*, 1880) výslovně odlišil Marxův přístup od přístupu dřívějších socialistů – Fouriera, Owena, Saint-Simona, kteří se skutečně snažili vypracovat detailní plány pro ideální společnosti. Marx se tomuto druhu specifikace záměrně vyhýbal. Jeho metoda byla historická a kritická, nikoli architektonická.

Sám Marx uznal nejednoznačnost ohledně toho, co bude následovat po kapitalismu. Ve své *Kritice Gothského programu* (*Critique of the Gotha Program*, 1875) popsal budoucí „komunistickou“ společnost, která by zpočátku vznikla „vynořením se z kapitalistické společnosti“ – přechodný stav formovaný tím, co nahrazuje, nikoli čistý návrh vznesený zvenčí.

Praktický důsledek je významný. Pokud byste deseti nově vzniklým národům předali kompletní Marxova díla a požádali každý z nich, aby si pouze na základě těchto textů vybudoval funkční ekonomiku, dostali byste deset různých institucionálních uspořádání.

A toto není hypotetické – v podstatě se to stalo: Jugoslávie za Tita vybudovala systém dělnické samosprávy a „tržního socialismu“, který se vůbec nepodobal sovětské velitelské ekonomice. A oba státy si nárokovaly Marxe jako svůj teoretický základ. Kubánská centrálně plánovaná ekonomika, vietnamské tržní reformy *Doi Moi* po roce 1986 a dnešní čínský *státní kapitalismus* fungují pod vládou „komunistické“ strany a zároveň fungují strukturálně neslučitelnými způsoby. Pokud sdílená teoretická tradice vytvořila tak odlišné systémy, nemůže být předpokládána tradice tím, co ve skutečnosti pohání institucionální výsledky.

Nejde o bezvýznamný technický detail. Znamená to, že když kritici říkají, že „socialismus selhal“, dopouštějí se kategorické chyby – odsuzují filozofickou tradici namísto samotného výkonu státu, který ji přijal jako *politickou identitu*, nikoli jako *specifikaci univerzálního designu*.

Nálepka je politickým signálem, nikoli popisem systému

Země, které si říkaly socialistické nebo komunistické, jsou běžně házeny do jednoho pytle, jako by představovaly variace jednoho modelu. Čím blíže se na to podíváte, tím rychleji se tato představa rozpadne.

Sovětský svaz za Stalina provozoval centrálně řízenou ekonomiku s kolektivizovaným zemědělstvím vynucovaným pod pohrůžkou zbraní. Jugoslávie za Tita vyloučená ze sovětského bloku v roce 1948 opět vybudovala decentralizovaný systém, v němž firmy řídily dělnické rady a soutěžily na trzích. Oba státy se označovaly za socialistické. Přesto byly strukturálně neslučitelné.

Kuba znárodnila většinu průmyslu a zavedla plánované hospodářství sovětského typu. Vietnam po znovusjednocení v roce 1975 udělal totéž; poté v roce 1986, kdy systém způsobil chronický nedostatek potravin, většinu z něj zrušil a přešel k tržně orientovanému modelu, který si zachoval kontrolu „komunistické“ strany, ale liberalizoval soukromé podnikání. Dnes má Vietnam burzu cenných papírů, prosperující soukromý sektor a významné přímé zahraniční investice. A ano, stále se nazývá socialistickou republikou.

Je to tak?

Čína je asi nejvýraznějším případem. Od začátku reformy Teng Siao-pchinga v roce 1978 si Čína vybudovala jednu z nejdynamičtějších ekonomik světa s jasně kapitalistickými kořeny – se soukromými podnikateli, masivní nerovností bohatství a hlubokou integrací do globálních trhů – a zároveň si udržuje monopol komunistické strany na politickou moc. Má více miliardářů než kterákoli jiná země kromě Spojených států. Ať už je to cokoli, rozhodně to není to, co kdokoli v roce 1917 myslel pod pojmem *komunismus*. Na tom se, myslím, můžeme shodnout.

Takže o co tedy jde? No, tady je věc (a věnujte tomu pozornost, protože je to nesmírně důležité):

To, co tyto státy sdílí/sdílely, není/nebyla institucionální architektura, ale politický postoj – prohlášení o rozchodu s ekonomickým řádem ovládaným západními kapitalistickými mocnostmi. Pro národy, které se vynořovaly z kolonialismu nebo geopolitického tlaku, bylo označování se za socialisty primárně symbolickým aktem – prohlášením o civilizační opozici, nikoli oznámením, že zavedly specifický ekonomický design. Tento vzorec myšlení přetrvává dodnes.

Přečtěte si to prosím znovu. Je to všechno o marketingu.

Nacistický příklad to ukazuje ještě jasněji. Celý název Hitlerovy strany byl „Národně socialistická německá dělnická strana“. Jeho režim násilně potlačoval samozvaná socialistická a komunistická hnutí, rozpouštěl odbory, posílal otravné „marxisty“ do prvních koncentračních táborů a vybudoval stát úzce spojený s průmyslovými elitami, jako byly Krupp, IG Farben a Thyssen. Slovo „socialistický“ v názvu strany bylo záměrnou marketingovou volbou zaměřenou na voliče z dělnické třídy – neříkalo to nic o tom, jak byla moc a výroba ve skutečnosti organizována.

Národní značka není operační systém.

Rétorická past

Západní politický diskurz se do tohoto zmatku nezapletl náhodou, ale záměrně ho využil jako zbraň. Výsledkem je jedna z neúčinnějších sebe-posilujících propagandistických technik, jaké kdy Spojené státy a širší Západ použily. Cíl? Zachovat *tržní kapitalismus* a

jím vytvořenou mocenskou strukturu a postavit se proti všemu, co zpochybňuje tuto strukturu.

Ve Spojených státech se tento vzorec opakuje napříč generacemi. *New Deal* Franklina Roosevelta byl nazýván „socialistickým“. Proč? Protože se postavil proti svobodnému podnikání. Stejně tak Trumanův návrh na národní zdravotní pojištění v roce 1948. Stejně tak *Medicare*; když jej Lyndon Johnson v roce 1965 podepsal, Ronald Reagan nahrál LP varování, že to povede ke státu sovětského typu. Stejně tak zákon o dostupné zdravotní péči z roku 2010. Stejně tak jakýkoli návrh na rozšíření veřejných služeb dnes. Mechanismus funguje takto: Kdykoli země, která se označovala za socialistickou, zažije ekonomický neúspěch, represi nebo kolaps, jsou tyto výsledky uváděny jako důkaz, že jakákoli alternativa ke *kapitalismu* musí nevyhnutelně vést ke stejným výsledkům. Tento argument nikdy není vysloven takto přímo. Místo toho se jazyk zjemňuje a mění:

Socialismus selhal. Komunismus selhal. Každý pokus o kolektivismus končí katastrofou.

To, co tyto fráze ve skutečnosti dělají – v tichosti, bez uznání – je, že nahrazují mnohem širší tvrzení: Že *tržní kapitalismus* je jediným schůdným způsobem, jak organizovat moderní společnost, a že jakákoli odchylka od něj vede ke katastrofě. To je pravý význam. To je pravý záměr, i když si to lidé, když říkají takové věci, neuvědomují.

Problém je v tom, že země běžně uváděné jako důkaz tohoto tvrzení – Venezuela, Kuba, Sovětský svaz – nemají institucionálně téměř nic společného s Dánskem, Norskem nebo Německem, které kombinují značné veřejné vlastnictví, silný sociální stát a rozsáhlou regulaci tržní ekonomiky a dlouhodobě patří k nejlépe obyvatelným a ekonomicky nejvýkonnějším zemím světa. Pokud „socialismus“ znamená Venezuelu, nemůže také znamenat Norsko. Pokud toto označení zahrnuje obojí, přestalo fungovat jako smysluplná analytická kategorie a plní čistě rétorickou funkci.

Jakmile je reformní návrh spojen s jednou z těchto stigmatizovaných nálepek, může být bez analýzy zamítnut. Ideologická kategorie pak předem vykonává argumentační práci.

Skutečný vzorec je mylně identifikován

Nejtrvalejší výtkou proti čemukoli, co se shrne pod označením „socialismus“ je, že nevyhnutelně vede k autoritářským režimům. Tento argument obsahuje logickou chybu, která je zřídka přímo zkoumána.

Vzorec, který se v těchto státech skutečně opakuje, není nějakou podstatou „socialismu“. Je to autoritářská hierarchie sama o sobě – centralizovaná moc, omezená odpovědnost, potlačování disentu, byrokratické velitelské struktury. Hierarchie se snadno vytvářejí. Snadno se prosazují. K jejich zavedení nepotřebujete žádný historický ideologický text. Ve skutečnosti by se dalo namítnout, že hierarchie národních států je téměř de facto trvalým stavem. A tento vzorec se objevuje v celém deklarovaném ideologickém

spektru, spojený s divoce odlišnými ekonomickými uspořádáními, z nichž žádné nesdílí ucelený základní systém (kromě jádra tržní struktury).

Pinochetova Chile zavedla tržně orientované ekonomické reformy a zároveň provozovala jeden z nejbrutálnějších represivních aparátů v historii Latinské Ameriky s aktivní podporou vlády USA a intelektuálním souhlasem ekonomů z Chicagské univerzity. Indonésie za Suharta, který se dostal k moci v roce 1965 masakrem 500 000 až milionu lidí (většina z nich byla podezřelá z komunismu), byla následně západními vládami přijata jako model rozvoje zaměřeného na *trh*. Saúdská Arábie provozuje státem kontrolovanou ropnou ekonomiku bez voleb, nezávislého soudnictví a svobody projevu – a je základním kamenem mezinárodního řádu zaměřeného na Západ.

Autoritářství vzkvétá napříč všemi historicky zdokumentovanými ekonomickými systémy bez ohledu na to, jaké nálepky jim byly přisuzovány, a to již tisíce let do minulosti. Jeho opakující se rysy – koncentrovaná moc, slabé mechanismy odpovědnosti, potlačování organizované opozice – jsou strukturálními problémy správy věcí veřejných, nikoli výsledkem nějaké konkrétní ideologické nálepky.

Je zde také teoretická ironie, která si zaslouží více pozornosti, než jaké se jí dostává. Pokud jste Marxe a Engelse skutečně četli, zjistíte, že vůbec neobhajovali trvalou státní kontrolu. V Komunistickém manifestu napsali, že „svobodný rozvoj každého je podmínkou svobodného rozvoje všech“. Marxovo pojetí komunismu zahrnovalo konečné rozpuštění třídní nadvlády a odumření donucovací státní moci. Engels v pozdním věku výslovně kritizoval autoritářské tendence v dělnickém hnutí. Zda byly tyto vize realistické, je oprávněná otázka. Tvrzení, že tradice, kterou tito myslitelé založili, ze své podstaty podporuje diktaturu, však přímo odporuje textům, které se k jejímu ospravedlnění nejčastěji citují.

Stejné slovo, dvacet různých objektů

Část toho, co činí tuto debatu tak spolehlivě neproduktivní a hluboce frustrující, spočívá v tom, že tatáž slova znamenají zcela odlišné věci v závislosti na tom, kdo je používá.

Zeptejte se sociálního demokrata ve Švédsku, co znamená „socialismus“, a popíše vám regulovanou *tržní ekonomiku* se silnou ochranou práce, všeobecnou zdravotní péčí a vysokými daněmi. Zeptejte se marxisty-leninisty a popíše vám revoluční zabavení výrobních prostředků. Zeptejte se libertariána a popíše vám jakýkoli vládní program, který je rozsáhlejší než stavba silnice. Zeptejte se někoho, kdo vyrostl ve východním Německu, a možná dostanete něco úplně jiného.

Nejedná se o variace téže myšlenky. Jde o strukturálně odlišná uspořádání s odlišnými mechanismy, odlišnými strukturami pobídek a odlišnými výsledky. Švédsko a Sovětský svaz nejsou verzemi téže věci. Pokud se k nim chováme, jako by jimi byly – což současný politický slovník aktivně podporuje – znemožňujeme jejich seriózní srovnání.

Slovo, které zároveň popisuje Stockholm i stalinismus, ztratilo svou analytickou užitečnost. Funguje jako nálada, nikoli jako kategorie.

Jak by vypadaly skutečně užitečné otázky?

Pokud takové ideologické nálepky zakrývají více, než odhalují, musí se seriózní analýza přesunout na úroveň institucionálních mechanismů.

Relevantní otázky jsou strukturální: Jak systém koordinuje produkci napříč velkými populacemi? Jak alokuje zdroje a zpracovává informace o nedostatku a poptávce? Jak opravuje chyby a přizpůsobuje se měnícím se podmínkám? Jak je rozložena rozhodovací moc a jaké mechanismy ji činí zodpovědnou? Jak se vypořádává s ekologickými omezeními?

To jsou otázky, které si kladou inženýři, systémoví vědci a institucionální ekonomové – a jsou to obtížné otázky s komplikovanými odpověďmi, které se enormně liší v závislosti na kontextu, rozsahu a historických okolnostech. Nepodléhají kmenovým zkratkám.

Srovnání švédského systému univerzální zdravotní péče s americkým modelem soukromého pojištění je řešitelná empirická otázka s měřitelnými výsledky: Náklady na obyvatele, úmrtnost, míra krytí, administrativní režie, spokojenost pacientů. Otázka, zda je jeden systém „socialistický“ a druhý „kapitalistický“, vám neřekne téměř nic užitečného o tom, jak kterýkoli z nich ve skutečnosti funguje. Toto označení odvádí pozornost od mechanismu.

Konzistentní vzorec

Debaty o těchto pojmech vyvolávají spíše vášně než jasnosti, protože samotná slova jsou nestabilní a vágní a mají jen malé funkční využití – fungují zároveň jako filozofické tradice, historické politické identity, propagandistické zbraně a vágní zastřešující kategorie pro vše, co není *tržní kapitalismus*.

Mezitím vzorec, který nej Konzistentněji vysvětluje politické výsledky – jak se formují, přetrvávají a odolávají odpovědnosti hierarchické koncentrace moci bez ohledu na ideologický prapor, pod kterým vlají – zůstává do značné míry nezkoumán, protože konverzace se nikdy nedostane tak daleko.

Výsledkem je symbolický boj: Lidé brání nebo útočí na nálepky, zatímco skutečné mechanismy toho, jak společnosti organizují moc, výrobu a distribuci, zůstávají neanalyzovány a nezměněny.

To se nezmění, dokud se otázka nepřesune z toho, *jak se to jmenuje*, na to, *jak to vlastně funguje*?